

latter option to be more probable, despite the fact that a number of 19th-century phraseological collections include this idiom. However, only Pázmány's work entitled "Five Letters" and these later collections have provided data for it so far.

Keywords: idioms, explanation of idioms, historical phraseology.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

*Kószá**

1. E szavunknak igazán meggyőző etimológiája nincs. Modern etimológiai szótáraink feltételezésekkel operálnak, mégpedig gyakran úgy, hogy egy ismeretlent egy másik ismeretlennel próbálnak valószínűsíteni.

1.1. BÁRCZI GÉZA még úgy gondolta, hogy a *kószá* elvonás a bizonytalan eredetű *kószál* igéből. Ennek korábbi, nem meggyőzőnek ítélt finnugor magyarzatát és a *kúszik* tövével való azonosítását (MUSz. 39, No. 50 és 51, No. 72) elutasítja, majd felveti, hogy „talán inkább a népnyelvi *kajsza* 'görbe' szóhoz kapcsolható, s így alapja az alkalmasint f[innu]g[o]r er[edetű] *kaj-* tö volna”, utalva itt a *kajla* és a *kujtorog* szavakra (SzófSz. 173). Noha BÁRCZI később is érvelt a *kajla* finnugor eredete mellett (1963: 10), a finnugor nyelvtudomány később mind a *kajsza*, mind a *kajla* finnugor eredetét elutasította és azokat a magyar nyelv későbbi belső fejleményeinek minősítette (MSzFE. 2: 249; az UEW. mutatójában ezek a szavak már meg sem találhatók), tehát ha a *kószá* ezekkel valahogy mégis összefüggene, jelenlegi tudásunk szerint finnugor eredetű akkor sem lehetne. Bármi is legyen ennek a népnyelvi *kajsza* 'ferde, görbe' (ÜMTsz. 3: 24) szónak az eredete, későbbi fejtegetésünk szempontjából nem lényegtelen, hogy BÁRCZI GÉZA *kószá* szavunkat, illetve a szerinte ennek alapjául szolgált *kószál* igét teljesen magától értetődően hozta összefüggésbe egy ilyen 'nem egyenes' jelentésű szóval. Tehát ha – megelőlegezve mondanánk lényegét – találnánk a *kószá* szónak egy 'nem egyenes' jelentésű és minden más (hangtani, időrendi, nyelvföldrajzi) szempontból possibiliis etimont, akkor a jelentéstani megfeleltetés nem lenne akadály.

1.1.1. A *kószá* melléknév és a *kószál* ige egymáshoz való viszonyát illetően BÁRCZIt feltehetőleg a Magyar nyelvtörténeti szótár bizonytalan adatközlése befolyásolta. Ez ugyanis a *kószá* melléknévet egyetlen adattal illusztrálja, mégpedig azt is kérdőjellel ily módon: „[?] Miklós erős népnek nagy győzője, erre te úgy hallgass, Kószá [Kosa Lugosi Codex] léssen az te neved, ha különben vigyázzsz (RMK IV.260. 387.)” (NySz. 2: 377). Az idézet egyrészt pontatlan, másrészt nem jelzi a kihagyásokat sem, ott ugyanis ez áll: „De mit hallgatsz az setétben Miklós, ide hallgass, / Erős népnek vagy győzője, erre te úgy hallgass, / Erős néppel vagy on igyed, azért ehhez így láss, / Kószá léssen az te neved, ha különben vigyázzsz.” (RMKT. 4: 260). A kérdőjelet a NySz. idézett adatában az váltotta

* Ezúton mondok köszönetet hivatalos (GERSTNER KÁROLY, TÖLGYESI TAMÁS) és önkéntes (JUHÁSZ GABRIELLA, MICHAL NÉMETH) lektoraimnak támogatásukért és értékes javaslataikért.

ki, hogy ahol SZILÁDY ÁRON kiadásában *Kósza* áll, ott a Lugossy-kódexben *Kosa* olvasható. SZILÁDY valóban modernizálta egy kissé ILOSVAI SELYMES PÉTER (1520–1580) helyesírását, de nem torzította el azt; ugyanakkor e versszakhoz fűzött jegyzetében ő figyelmeztet arra, hogy a „*kósza* szó aligha mai értelmében veendő, legalább a régi nyelv nem ismeri. A Lug[ossy]-c[odex] *kosa*-nak írja” (RMKT. 4: 387). Ami a jelentést illeti, az aligha dicséret jelző, hiszen arra az esetre szól, ha a *Miklós* nevet viselő férfi nevének jelentése ellenére nem találna győzni, tehát lehet éppen ’csavargó’, vagyis ’kósza’ is. Az igaz, hogy a „régí nyelvben” (vagyis az ennél régibb nyelvben) nem fordul elő, hiszen ez a szó első ismert köznévi előfordulása. Szerencsére rendelkezésünkre áll ILOSVAI SELYMES PÉTER életrajzi adatok alapján 1578-ra datált, versbe szedett afféle korabeli „utónévkönyvének” első nyomtatott kiadása, amelyben az idézet utolsó sorában ez olvasható: „Kóba lész az te neued ha külömben vigyáz” ([ILOSVAI SELYMES] [1584–1600] B), ahol a *kóba* olvasata nyilvánvalóan *kósza*. A Lugossy-kódexben olvasható szöveg a nyomtatott kiadáshoz képest másodlagos, mert még annak feltételezhető legkésőbbi kiadási ideje után is jóval, 1629-ben másolták (U. SZABÓ 1913: 222), tehát SZILÁDY ÁRON megjegyzése ellenére is nyugodtan törölhetjük utólag a kérdőjelet a NySz. *kósza* adata elől. A *kószál* ígére az első adatunk 1645-ből van (NySz. i. h.), tehát az időrend nem kényszerít ezek után annak feltételezésére, hogy a *kósza* a *kószál*-ból elvonással jött volna létre (mint a *kapa* a *kapál*-ból); az időrend – ha az írásbeli rögzítés kronológiája megfelel az élőnyelvben való megjelenés sorrendjének – inkább azt valószínűsíti, hogy a *kószál* jött létre a *kószá*-ból (ahogy a *kaszál* a *kaszá*-ból).

1.2. A TESz. a *kósza* és a *kószál* szavakat egy szócikkben tárgyalja, magyarázatában lényegében csak feltételezéseket olvasunk: „A szócsalád tagjai származékszavak. Valószínűleg abból a görbülést, tekeredést, elhajlást jelentő, f e l t e t ő l e g hangfestő eredetű szócsaládból alakultak, amely közelebről a *kólál*, *koldus*, *kódorog*, *kóvályog* stb., távolabbról a *kalandozik*, *kalimpál*, *kalamol* stb. szavaknak is alapja. A szótőhöz kapcsolódó *-sz* gyakorító képző lehet, gondolhatunk azonban a némiképpen hasonló jelentésű *kajsza* analógiás hatására is. A *kósza* : *kószál* alaktani viszonya kétféleképpen magyarázható: a névszó l e h e t elvonás eredménye a *kószál*-ból, l e h e t azonban a f e l t e t ő régi gyakorító képzős ige igeneve is: vö. *hulla*, *csusza*, *inga* stb.” (2: 588. – Mind az én kiemelésem. Z. A.). A sok bizonytalanság közepette is figyelmet érdemel, hogy valami ’görbülés, tekeredés, elhajlás’ alapjelentést sejtnek a szótár szerzői a hangfestő eredetűnek tartott hipotetikus *kó- töben, amelyhez szerintük az *-sz* gyakorító képző járulhatott (vö. CzF. 3: 1018–1019). BÁRCZI véleményével szemben a TESz. cáfolja, hogy a *kósza* családjának „közvetlenebb etimológiai összefüggése” lenne a *kajlá*-val.

1.3. Az EWUng. (2: 806) a sok bizonytalanságot átfoglalmazza BENKŐ LORÁNDnak a fiktív tövű ígéről vallott nézeteinek megfelelően, bár érdekes módon ellentmond főszerkesztőjének, amikor kijelenti, hogy a *kószál* és a *kúszik* összefüggése felette kétséges („kaum wahrsch[einlich]”), miközben a *kószál* BENKŐ (1984: 99, 135) szerint egyenesen a *kúszik* származéka (BENKŐ az idézett helyeken egyébként minden indoklás nélkül tér vissza ebben a kérdésben BUDENZnek a már BÁRCZITól is elutasított felfogásához). Az EWUng. a szintén ismeretlen eredetű *kall* ’üt, ver; ütögetéssel tömörít, ványol’ ígével gondolja egy tövűnek a *kószál*-t úgy, hogy az eredeti közös jelentés ’ide-oda mozog’ lehetett. Ebből az ’ide-oda’ a ványolásra teljes mértékben jellemző, de a *kószál*-ra már kevésbé, mert az ezzel az ígével jelölt mozgásnak éppenséggel nincs ilyen szabá-

lyos iránya vagy üteme. Az ŰESz. ebben az esetben nem hoz újat az EWUng.-hoz képest, s mindkét szótár szerzői lehetségesnek tartják, hogy a *kósz*a elvonás a *kószál*-ból, noha a TESz.-től kezdve modern etimológiai szótáraink mind hozzák már a *kósz*a első köznévi előfordulásaként az ILOSVAI SELYMES PÉTERTŐL származó – fentebb „rehabilitált” – 16. század végi adatot.

2. Mint említettük, mind BÁRCZI GÉZA, mind a TESz. szerzői lehetőnek tartották, hogy a *kósz*a, illetve a *kószál* egy ’görbe, ferde’, vagyis ’nem egyenes’ alapjelentésű töre mennek vissza. Nem tudjuk, hogy az 1906-ban Adáról publikált nyelvjárási szövegben említett „az ojan *kósz*a asszony” (ŰMTsz. 3: 505) pontosan mivel szolgált rá erre a jelzőre, de valószínűleg nem járt egyenes úton; a *kósz*a hírek sem egyenesen terjednek a hírforrástól a célközönség felé, hanem forrásuk éppenséggel kideríthetetlen, maguk a hírek pedig követhetetlen utakon jutnak el a befogadóig.

BÁRCZI GÉZA és a TESz. alkotói ezt a ’nem egyenes’ alapjelentésű tövet a magyar nyelven, illetve az uráli nyelvcsaládon belül keresték, és mint láttuk, nem jutottak igazán meggyőző eredményre. Ha viszont kilépünk a magyar nyelv köréből, egyből a szemünkbe ötlök a szomszédos szláv nyelvek ’ferde’ jelentésű szava. Az indoeurópai eredetű ósszláv **kosъ(jь)* ’ferde, nem egyenes’ melléknév folytatói minden szláv nyelvben megvannak (töve azonos a magyar *kasza* forrásául szolgált szláv **kosa* főnévvel; a szláv szócsalád részletes etimológiai elemzését l. ÉSSJa. 11: 177–179), bár egyes szláv nyelvekben nem közvetlenül tartoznak az ósszláv örökséghez, hanem az interszláv nyelvi kapcsolatoknak – a szláv nyelvek későbbi egymásra hatásának – a következtében honosodtak meg, ezért a magyar *kósz*a forrásaként nem egyenlő eséllyel jönnek számításba a magyar nyelvterülettel közvetlenül érintkező mai szláv nyelvek sem.

Korai adatoltsága és népnyelvi beágyazottsága folytán biztosan eredeti a szó a keleti szlávban: orosz *косо́й* ’ferde, hajl(it)ott; kancsal’ (VASMER 1: 641, írásban a 15. századtól adatolva, vö. SRJa11–17. 7: 365–366), ukrán *косо́ий* ’ua.’ (ESUM. 3: 49–50, a 16. századtól, vö. SUM16–17. 15: 55), fehérórosz *касый* és *косо́ы* ’ua.’ (ÉSBM. 4: 301 *касый* a., a 15. századtól, vö. HSBM 16: 54–55 *косо́ий, касый* a.); ugyanebből a töből képződött, de az egyházi szláv révén honosodott meg az oroszban a *косвенный* ’ferde; nem egyenes, közvetett’ (pl. a grammatikában *косвенные надежы* ’függő esetek’ – a latin *casus obliqui* tükörfordításaként, l. VASMER 1: 640).

A nyugati szláv nyelvek adatai közül a lengyel *kosy* ’görbe, hajlott, ferde; kancsal’ melléknév csak a 18. századtól dokumentálható az irodalmi nyelvben, a tájszótárak Kelet-Lengyelországból közlik, maga a tő azonban összetételekben (*kosonogi* ’görbe lábú’) és határozói szerepben (*na ukos* ’átlósan’) már a 16. századtól ismert, ennek alapján tartja az öröklött szókincs részének a *kosy* melléknévet is a lengyel etimológusok többsége (SŁAWSKI 2: 535–536, BORYS 2005: 252, MAŃCZAK 2017: 88). A szótörténet fényében egyedül ANDRZEJ BAŃKOWSKI (1: 801–802) minősíti magát a *kosy* melléknévet rutenizmusnak – ukrán és/vagy fehérórosz átvételnek – a lengyelben.

A *kosy* melléknév a csehben is újabb keletű, noha a *kosa* ’ferde irány’ – elsősorban a *na kosu* ’ferdén, átlósan’ határozói funkciójú előljárós szerkezetben – megvolt már az ócsehben a 15. század elejétől (GEBAUER 2: 109). Maga a melléknév azonban csak JUNGSMANN szótárában bukkan fel, mégpedig egyetlen idézettel ANTONÍN JAROSLAV PUCHMAJER 1817-ben kiadott mezőgazdasági tárgyú népnevelő szándékú munkájából. JUNG-

MANN pontatlanul és főleg hiányosan idézi PUCHMAJER szövegét: „brány z třj kosých zábranků [...]” ’a borona három ferde boronagerendából [...]’ (JUNGMANN 2: 141), miközben PUCHMAJER zárójelben megglosszázza a *kosý* melléknevet: „z třj kosých (křivých) zábranků [...]” (PUCHMAGER 1817: 104). Úgy tűnik tehát, hogy PUCHMAJER vezeti be a *kosý* melléknevet kora cseh irodalmi nyelvébe, de a köznépnék („obecný lid”) szánt szövegben szükségesnek tartja a megszokott szinonimával (*křivý*) világossá tenni, hogy mit is jelent ez a *kosý*. PUCHMAJER kiválóan tudott oroszul, kiadott egy német nyelvű orosz nyelvtant is, amelyet Marija Fjodorovna cárnénak (leánykori nevén Sophia Dorothea Auguste Luise von Württemberg), I. Pál orosz cár özvegyének ajánlott (PUCHMAYER 1820). Kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy a modern cseh irodalmi nyelvben a *kosý* melléknév az orosz *косо́у* adaptálása útján honosodott meg, amit JUNGMANN valamilyen oknál fogva szemérmesen leplezni próbált. Az etimológiai szótárakban a szótörténet teljes mellőzésével minősítik eredeti szónak a *kosý* melléknevet a csehben (vö. pl. MACHEK 1971: 281, REJZEK 2001: 305).

Ami a magyarral legszorosabb kapcsolatban álló nyugati szláv nyelvet, a szomszédos szlovákot illeti, a *kosý* melléknév itt sem lehet régi, hiszen nem jegyzi a szlovák nyelvemlékeket a 18. század végéig feldolgozó szlovák nyelvtörténeti szótár (HSSJ.), de még BERNOLÁK (1825–1827) 19. század eleji nagy többnyelvű szótára sem. Cseh kollégáitól eltérően ĽUBOR KRÁLIK (2015: 293) jelzi, hogy a szó a szlovákban késői („od *18. stor.”), ami nála annyit tesz, hogy a szó a 18. században köznévként még nem, hanem csak tulajdonnévként vagy tulajdonnév részeként fordul elő), de ettől függetlenül ő is eredeti szónak tekinti a szlovákban. JANCOSOVICS ISTVÁN 1848-ban Szarvason kiadott szótárának magyar–szlovák részében a magyar *ferde* melléknevet a szlovák *britkí, zlí, kriví* melléknevekkel értelmezi (1: 141), a *görbé*-t pedig egyedül a *kriví*-vel; a szlovák–magyar részben sincs *kosý* (az ő helyesírásában ez *kosí* lenne), csak *kosom* határozószó, amelyet a *harántékosan, félre* szavakkal értelmez magyarul (2: 114). Úgy tűnik, hogy a *kosý* melléknév a szlovákban is csak a 19. században (annak is inkább a második felében) honosodhatott meg, itt már esetleg nem is közvetlenül orosz, hanem jobbjára cseh hatásra.

A déli szláv nyelvek közül a mai szlovénben elavultnak számító *kós* ’ferde’ (SSKJ.) PLETERŠNIK (1: 440) szerint nem eredeti szó, hanem átvétel a horvátból, a szerbből vagy az oroszból (BEZLAJ nem is tárgyalja). Ugyanakkor a horvát és szerb *kös* ’ferde’ sem népnyelvi szó, hanem az újabb korban a geometriaoktatással terjedt el (pl. *kos kut* vagy *kos ugao* ’ferdeszög, angulus obliquus’ szókapcsolatban, I. SKOK 2: 160; Rj. JAZU 5: 350, vö. orosz *косо́у́ угол*). Az óegyházi szlávban (óbolgárban) a szó nincs meg (ESJS. 6: 347 *kosa* a.). A modern bolgár *кос* ’ferde’ sem régiebb a 19. századnál, s noha az új bolgár etimológiai szótár szerzői szerint itt is az öröklött szókinés része (BER. 2: 652; MLADENOV 1941 nem tárgyalja), joggal feltételezte SŁAWSKI (2: 535), hogy a modern bolgárban kései orosz átvétellel kell számolni, mivel GEROV szótárában nincs meg a szó és így aligha lehet népnyelvi elem (vö. legújabban SÍPrasť. 10: 274 is).

3. Végigtekintve az ósszláv **kosъ(jь)* ’ferde, nem egyenes’ megfelelőin a magyarral szomszédos, illetve korábban valamilyen kimutatható fokon kontaktáló szláv nyelvekben, azt látjuk, hogy hiába vannak meg folytatói a lengyelben, a csehben, a szlovákban, a szlovénben, a horvátban, a szerbben és a bolgárban, időrendi okokból ezek nem jöhetnek számításba, mert a felsorolt nyelvekben ezek a magyar *kósza* 16. századi felbukkanásakor

még nem mutathatók ki, használatuk ugyanis csak a szláv nyelvek egymásra hatásának következtében terjedt el a 18–19. század folyamán. Nyelvföldrajzi és időrendi okokból egyedül a keleti szláv jöhet számításba, annak is a magyarral aktívan kontaktáló legnyugatibb, kárpátukrán dialektusai. Ezekben – az orosz véghangsúllyal szemben – a standard ukránhoz hasonlóan az első szótagon van a hangsúly (*кóсыи*, vö. KERČA 1: 438), amit a magyar hosszú ó-val vehetett át. A *kósza* szóvégi *a*-ja lehet a melléknév nőnemű *kóca* alakjának az átvétele (vö. pl. *drága, puszta, tompa*) vagy hangrendi kiegyenlítődéssel a szláv melléknév számos egyéb magánhangzóra végződő alakjának (például a semleges nemű *kóce*, többes számú *kóci*) az adaptálása (vö. JUHÁSZ 2024: 191). És végül – de talán nem utolsósorban – a kárpátukrán felé mutat a *kósza* első ismert írásos megörökítőjének, ILOSVAI SELYMES PÉTERNEK a neve, amely szűkebb pátriájára utal: Ilosva (ma: Иршава, Ukrajna) a 19. század derekán már ukrán többségű település („orosz falu” – FÉNYES 2: 133), de a 18. században még református többségű magyar falu (VÁLYI 2: 219), a történelmi Bereg vármegyében, a Kárpátok lábánál, a fokozatosan a magyar rovására változó ukrán–magyar nyelvhatár közelében fekszik.

Hivatkozott irodalom

- BAŃKOWSKI, ANDRZEJ 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1–2 [A – P]. PWN, Warszawa.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Megjegyzések a finnugor szókezdő zárhangok magyar nyelvi fejlődéséhez. *Magyar Nyelv* 63: 8–14.
- BENKŐ LORÁND 1984. *A magyar fiktív (passzív) tövű igék*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BER. = ГЕОРГИЕВ, В. И. ред. 1971–. *Български етимологичен речник* 1–. БАН, София.
- BERNOLÁK, ANTONIUS 1825–1827. *Slowár Slowenski, Česko–Lat’insko–Nemecko–Uherski: seu Lexicon Slavicum Bohemico–Latino–Germanico–Ungaricum* 1–5. Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae, Budae. <https://www.juls.savba.sk/ediela/bermolak> (2024. 08. 11.)
- BEZLAJ, FRANCE 1977–2007. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. 1–5. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- BORYŚ, WIESŁAW 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv [az 5. kötettől: Athenaeum], Pest.
- ÈSBM. = МАРТЫНАЎ, ВІКТАР УЛАДЗІМІРАВІЧ рэд. 1978–. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. 1–. Навука і тэхніка, Мінск.
- ESJS. = HAVLOVÁ, EVA hl. red. 1989–2021. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–21. Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha – Tribun EU, Brno.
- ÈSSJa. = ТРУБАЧЕВ, ОЛЕГ НИКОЛАЕВИЧ ред. 1974–. *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik* 1–4. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten.
- GEBAUER, JAN 1903–1916. *Slovník staročeský* 1–2 [A–nedbalivost]. Unie, Praha.
- GEROV, NAJDEN [ГЕРОВЪ, НАЙДЕНЪ] 1895–1904. *Рѣчникъ на българскый языкъ съ тълкувание речи-ты на българскы и на рускы* 1–5. Съгласие, Пловдивъ.
- HSBM. = ЖУРАЎСКИ А. І. – БУЛЫКА А. М. рэд. 1982–2017. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* 1–37. Беларуская навука, Мінск.

- HSSJ. = MAJTÁN, MILAN et al. red. 1991–2008. *Historický slovník slovenského jazyka* 1–7. Veda, Bratislava. <https://www.juls.savba.sk/hssj.html> (2024. 08. 11.)
- [ILOSVAI SELYMES PÉTER] [1584–1600]. *Soc fele neveknek magyarazattya*. [Heltai], [Kolozsvár]. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0140-RM_I_8r_0762 (2024. 08. 09.)
- JANCSOVICS ISTVÁN 1848. *Új magyar–szláv és szláv–magyar szótár – Novi mađarsko slovenski a slovensko mađarski slovník* 1–2. Szerző, Szarvason.
- JUNGMANN, JOSEF 1835–1839. *Slownjik česko–německý* 1–5. Pomocj Českého Museum, Praha.
- JUHÁSZ GABRIELLA 2024. *Gyenge. Magyar Nyelv* 120: 189–197. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.2.189>
- KERČA, IGOR' [КЕРЧА, ИГОРЬ] 2007. *Русинско-русский словарь* 1–2. ПолиПринт, Ужгород.
- KRÁLIK, LUBOR 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. VEDA, Bratislava.
- MACHEK, VÁCLAV 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha.
- MAŃCZAK, WITOLD 2017. *Polski słownik etymologiczny*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- MLADENOV, STEFAN [МЛАДЕНОВЪ, СТЕФАНЪ] 1941. *Етимологически и правописень речникъ на българския книжовенъ езикъ*. Христо Г. Дановъ, София.
- MSZFE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár* 1–3. + *Mutató*. Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1981.
- MUSz. = BUDENZ JÓZSEF 1873–1881. *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- PLETERŠNIK, MAKS 1894–1895. *Slovensko-nemški slovar* 1–2. Knezoškofijstvo, Ljubljana.
- PUCHMAGER, ANTONJN 1817. *Krátké povčeny o Hospodárstwj polnjm pro obecny lid, podlé katechetyckého způsobu včeny*. v Bohumila Háze, W Praze. <https://ndk.cz/view/uuid:f97d7330-9684-11dc-b77c-000d606f5dc6> (2024. 08. 11.)
- PUCHMAYER, ANTON JAROSLAV 1820. *Lehrgebäude der russischen Sprache. Nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. J. G. Calve'sche Buchhandlung, Prag. <https://ndk.cz/view/uuid:5d537990-0e39-11de-aea2-000d606f5dc6> (2024. 08. 11.)
- REJZEK, JIŘÍ 2001. *Český etymologický slovník*. Leda, Praha.
- Rj. JAZU = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1 (1880–82) – 23 (1975–76). Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- RMKT. = *Régi magyar költők tára* 1–8. Közzéteszi: SZILÁDY ÁRON, [8. kötet:] DÉZSI LAJOS. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1877–1930.
- SKOK, PETAR 1971–1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–3. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- SŁAWSKI, FRANCISZEK 1952–1982. *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 [A – Łżywy]. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- SłPrasł. = SŁAWSKI, FRANCISZEK red. 1974–. *Słownik prasłowiański* 1–. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SSKJ. = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5. Glav. ured. ANTON BAJEC et al. SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970–1991. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (2024. 08.10.)
- SRJa11–17. = *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–. Глав. ред. С. Г. БАРХУДАРОВ. Наука, Москва, 1975–.
- SUM16–17. = *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 1–. Відп. ред. Д. ГРИНЧИШИН. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 1994–.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1941.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚESz. = GERSTNER KÁROLY szerk. 2022. *Új magyar etimológiai szótár*. <https://uesz.nytud.hu> (2024. 08. 09.)

UEW. = RÉDEI, KÁROLY 1986–1991. *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.

U. SZABÓ GYULA 1913. A Lugossy-kódex. *Magyar Könyvszemle* 21 (új évfolyam): 217–231.

VÁLYI ANDRÁS 1796–1799. *Magyar országnak leírása* 1–3. A' Királyi Universitásnak betűivel, Budán.

VASMER, MAX 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Winter, Heidelberg.

ZOLTÁN ANDRÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

ÉLŐNYELV

Az Új magyar nyelvjárási atlasz projekt szociolingvisztikai interjúiról

A magyarországi minta bemutatása*

1. Bevezetés. 2007-ben kezdte meg működését a Magyar Tudományos Akadémia által finanszírozott, szervezetenként az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékéhez kapcsolódó Geolingvisztikai Kutatócsoport. Célja nagy mennyiségű szinkron regionális adatok gyűjtése volt egy második általános magyar nyelvatlasz, az Új magyar nyelvjárási atlasz koncepciójához (a továbbiakban ÚMNyA.), A magyar nyelvjárások atlasza (MNyA.) 220 kérdésének megismétlésével. Emellett a projekt fontos újdonsága volt egy rövidebb, 48 tételből álló szociolingvisztikai jellegű kérdőív kikérdezése is a gyűjtőmunka során. Az ezekre kapott válaszokból nyert adatok annak a megállapítását teszik lehetővé, hogy milyenek a mai nyelvjárási beszélőknek azok az attitűdjei, amelyek hatással vannak regionális nyelvhasználatukra (az ÚMNyA. projekt részletes bemutatásához, így például célkitűzései, kutatópóntálózata, tartalmi és technikai előkészítése, valamint módszertana leírásához l. KISS 2006 és 2010, továbbá PARAPATICS 2022).

A szociolingvisztikai kérdőív több egységből állt. Az egyik köszönési formákra, a másik grammatikalitási ítéletekre kérdezett rá, és voltak szemantikai jellegű kérdések is. A legnagyobb egységet a következő kérdések képezték: „221. Beszélnek-e itt, ezen a településen tájszólásban? 222. Szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken? 223. Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között? 224. Kik beszélnek a régi tájszólást a településen? Csak az öregek vagy fiatalok is? 225. Mit gondol, megmarad itt a nyelvjárási beszédmód a jövőben is? 226. Tud-e a magyarokon kívül más nyelven is? Melyiken? 227. Sajnálna, ha megszűnne településükön a nyelvjá-

---

* A szerző a tanulmány elkészítésekor a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesült. Köszönöm SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLÁnak a dolgozathoz fűzött precíz, értékes megjegyzéseit.